

Tokaj 1869-es népességösszeírásának tanulságai

Az 1869-es összeírás volt az első, korhűnek is felfogható népszámlálás, a népesség számbavétele. Természetesen az 1784–1786-os II. József-féle összeírás adataival is rendszeresen dolgoznak a történészek, hivatkoznak azokra, s végeznek ezek alapján társadalmelemzést, hasonlítják össze az egyes települések adatait – ám azt kell mondanunk, hogy ezt teszik *jobb híján*. Hiszen az 1869-es összeírást megelőző, különböző jellegű összeírásból történő korok társadalmi szerkezetének meghatározása csak hozzávetőleges eredményt hozhat. De ugyanezt mondhatjuk el a Mária Terézia-féle 1767-es urbáriumról is, mely csak a jobbágyságot érintette, adataiból csak a feudális keretek szabta státuszban lévőköt, a jobbági állapotot, a teljes jobbágyok gazdasági helyzetét tükröző telek állományt vehetjük szerbe-számba. Személyi adatok hiányában nem lehetséges elemezni a jobbágyközösség családi kapcsolatait, a telekbirtokok várható alakulását stb.

Az 1848-as forradalom törvényei alapján az országgyűlés megszüntette a földesúri hatalmat, felszabadította, a személyes jog tekintetében szabad polgárrá tette a jobbágyot.

Az 1869-es összeírást a történészek az első hivatalos és rendszerező népszámlálásnak tartják, melynek előképe a nem sokkal előbb lezajlott ausztriai népszámlálás volt. Az összeírás szükségszerűségét a kiegyezéssel létrejött Osztrák–Magyar Monarchia indokolta, hiszen az államhatalomnak szüksége volt a további kormányzáshoz egy, a népszámlálás segítségével megrajzolható társadalomképre. Milyen kérdésekre keresték az összeírók a választ? Először is feljegyezték a családszerkezetet, a szülők családi állapotát (özvegy, magányos stb.), a családtagok korát, születési évét, helyét. Mindez modern szemléletet tükröz, hiszen nemcsak az összeírtak korát, de a társadalom mobilitására, a helység népességösszetételére is következtethettek. A lakosság korösszetételéből kitűnt egészségi állapota, öregedési tendenciája. Feljegyezték a felekezeti hovatartozást, melyből a lakosság gondolkodására, mentalitására kerestek választ, hiszen más volt az életvitele a római katolikusnak, más a reformátusoknak, és ismét más a mózes vallásúaknak.

Tokaj felekezeti megoszlása 1869-ben a következő volt: római katolikus 2047 fő, görög katolikus 590 fő, ortodox (görög keleti) 25 fő, református (helv.) 1179 fő, evangélista (ágost) 166 fő, unitárius 1 fő, zsidó (izraelita) 1004 fő. Ezekből az adatokból nemcsak a felekezetek a helység közösségben betöltött szerepére, de kulturális kötődéseikre, orientáltságukra is következtethetünk.

A kérdések között szerepeltek továbbá a foglalkozásra, az iskolázottságra, a megélhetési forrásra utalók is. A szociális helyzetet érintette egyértelműek a lakások állapota, azok szerkezete, illetve a családok, háztartások tulajdona, vagyonos volta. A vagyoni helyzetre vonatkozó, a gazdasági állapotra utaló kérdés azt firtatta, milyen állatállománnyal rendelkeztek a családok. Érdekes és feltűnő, hogy az összeírások nem kérdeztek az ingatlanok nagysága, jellege felől. Csak a lakóterre utaló megjegyzések találhatók (pl. pince lakás céljára), továbbá a még feudális állapotokra oly jellemző, s a szokott dikális adóztatás alapjául szolgáló *állattartási* adatok. Pedig ebben az időben az adóztatás alapját mutató telekkönyvezést már végrehajtották. Esetenként elmaradt az úrbéri tagosítás is.

Ha beleolvasunk az ívekbe, avagy kicsit is tanulmányozzuk azokat, kitűnik, hogy Tokaj előző kamarai mezőváros volta mennyire rányomta a bélyegét a társadalomra. Hogyan alakult a társadalom összetétele? Egyértelmű utalást találunk a szőlőtermesztésre, hiszen abból, hogy a kapás, napszámos réteg igen széles, arra következtethetünk, hogy a szőlőművelés népes társadalmi csoport megélhetési forrása volt. A zsidóság nagyarányú szerepléséből kitűnhet a városka kereskedelmének jelentősége. A zsidók foglalkozása egyértelmű utalást hordoz szerepükre a város gazdasági életében. Kimondhatjuk tehát az első fontos következtetést: Tokaj mezőváros voltából eredően már 1848-at megelőzőleg is a polgárosodás bizonyos fokára eljutott, ebből következően nem érte készületlenül a polgári átalakulást szorgalmazó, a szabadságharc bukását követő állami adminisztráció törekvése. Így gyorsabb és eredményesebb volt a polgárosodás itt, mint más netán hasonló lélekszámú paraszit településeken.

Az igazi feladata a historikusnak Tokaj esetében az lehet, hogy (1) többrányú elemzéssel alkossa meg a városka társadalmának szerkezeti képét; (2) elemezze és mutassa be, hogy milyen utat járt be Tokaj az 1849-es bukást követően 1869-ig terjedő két évtized alatt; és (3) milyen városi társadalom alakult ki Tokajban és jutott el a kiegyezéssel (1867) a modern magyar állam megalakulásához. Talán nem túlzás, ha azt írom, hogy a *modern magyar államhoz!* Anélkül, hogy itt elemeznénk, pontosabban leírnánk a kiegyezés árán létrejött magyar állam struktúráját, életét, törekvéseit, annyit már is megállapíthatunk, hogy Tokaj nem volt méltatlan, nem volt elmaradott, fejletlen ahhoz a társadalmi kerethez viszonyítva, mely 1867-ben létrejött (gondoljunk az iskoláztatásra, a zsidóság emancipációjára, a különböző törvényekkel biztosított társadalmi státuszokra).

Elemezzük s kísérjük nyomon az 1848-as változásokat akadályozó önkényuralom folytán kialakult helyzet okozta fejlődési, igazgatási feladatok végrehajtását, az 1849-től 1869-ig terjedő két évtized történeti változásait, az ekkor ható tényezőket megragadva s bemutatva. Miként rendezkedett be egy már elő-polgárosodott kisváros – elért eredményeire hagyatkozva – az önkényuralom, majd a császári adminisztráció idején.

Tokajban az 1848-as változások mindössze személyében érintették a lakosságot. Ez azonban csak a földművelő réteget érintette (kapások, napszámosok), a szőlőbirtokosokat már egyáltalán nem. Éppen ezért a kisbirtokos szőlőtulajdonosok rendre elhagyták parcelláikat, dézsmás szőlőiket: szembeszökő volt a *parlagosodás*. Éppen ezért a város vezetésének ebből egyetlen feladata adódott, hogy előkészítse az úrbéri pert, melynek során meg kellett szerveznie a *dézsmás szőlők megváltását*. A megváltás ténye azonban mintegy előírta, meghatározta, hogy a *vállalkozáshoz* csupán tőkeerős dézsmás szőlőtulajdonosokra számíthat. Vagyis a kisparcella tulajdonosok, akik egyébként korábban odahagyták területeiket, nem jöhettek számításba. Az egész jogi-gazdasági procedúrához egy új rétegre volt szükség, mely általában jött létre, hogy felvásárolta, birtokba vette a dézsmás szőlők kisparcelláit (tőkekoncentráció). Éppen az összeírás enged arra következtetni, hogy kik is voltak az új szőlőbirtokosok?

Az előzőek magyarázatához még annyit hozzá kell fűznünk, hogy Tokajban már a XVII. század közepétől nem rendelkeztek az úrbéresek szántófölddel, mindössze a lakóházhoz kapcsolt rét és legelő birtokában voltak, illetve 1848-cal ezeknek a határbeli tartozékoknak jutottak birtokába. A gyors átalakulást tehát mintegy segítette az új szőlőbirtokosok rétegének kialakulása, kiknek a teherbírására joggal számított a város vezetése, akik 1858-ban kezdeményezték a szőlődézsmá megváltását, az úrbéri *megváltakozást*. Tokaj tehát nem falusias, hanem városias társadalmat örökölt a feudalizmustól, mely aztán gyorsan magára lelt az új helyzetben. Ennek a városi társadalomnak a szerkezetét jól mutatja az 1869-es összeírás. A jobb összehasonlítás kedvéért ide sorolom az évszázada még Tokajjal azonos lélekszámú Tállya hegyaljai mezőváros 1869-es adatait. Ezekből kitűnik, hogy az utóbbi városnak lényegesen elmaradottabb szerkezete volt, mint az Tokaj esetében tapasztalható. Tokaj mellett ezt a másodlagos szerepét sokáig megőrizte Tállya. Ugyanez elmondható Mád városáról.

Adatok	Tokaj	Tállya	Adatok	Tokaj	Tállya
ház	726	625	sebész	2	2
népesség lélekszáma	5012	3997	bába	3	2
ebből			gyógyszerész	4	4
egyházi személy: pap	6	6	más	5	-
közhivatalnok	17	7	földbirtokos	180	-
tanító	12	6	bérlő (föld)	3	-
magasabb iskolában tanuló	20	1	gazdatiszt	7	4
művészek	12	-	éves szolgál	141	63
ügyvéd	10	3	napszámos	848	1170
orvos	3	-	vadász-halász	12	3

Ez az adatsor igen értékes, mert már olyan foglalkozásokat is leválaszt a város tömbjéről, mint pl. a *művészek*. Ilyen kérdés nem szerepel az ívben, tehát e személyek mintegy mellékgoglalkozásként művészkednek.

Bencsik János